

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/44/59-63>

Türkan İsmayilli

Naxçıvan Dövlət Universiteti

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0009-0009-1687-6203>

ismayilliturkanmehrac@gmail.com

Xatirə Məmmədova

Naxçıvan Dövlət Universiteti

<https://orcid.org/0009-0000-3739-032X>

khatiramammadova@ndu.edu.az

Affirmativliyin realizə olunmasında koqnitiv konstruksiyalar

Xülasə

Məqalədə təsdiqlənmə ifadə edən affirmasiya məfhumunun dildəki struktural əlaqələrindən bəhs olunur. Əvəzliliklərin, sifətlərin, determinatorların affirmative konstruksiyalar əmələ gətirməsi analiz olunmuş, nümunələrlə izah edilmişdir. Qeyd olunur, tamlılıq, əhatəlilik, mövcudluq ifadə edən affirmativliyin güclü formaları, yəni inkarın mümkünlüyünü qəti şəkildə kənar saxlayanlar əlavə yarımkonstruksiyalar tələb edirlər.

Açar sözlər: *affirmativlik, koqnitiv, konstruksiya, semantika, pragmatika*

Turkan Ismayilli

Nakhchivan State University

PhD in Philology

<https://orcid.org/0009-0009-1687-6203>

turkanismayilli@ndu.edu.az

Khatira Mammadova

Nakhchivan State University

<https://orcid.org/0009-0000-3739-032X>

khatiramammadova@ndu.edu.az

Cognitive Constructions in the Realization of Affirmation

Abstract

The article talks about the structural relations of the concept of affirmation in the language. Pronouns, adjectives, determiners forming affirmative constructions were analyzed and explained with examples. It is noted that the strong forms of the affirmative expressing completeness, comprehensiveness, existence, that is, those that strictly exclude the possibility of negation, require additional semi-constructions.

Keywords: *affirmativeness, cognitive, construction, semantics, pragmatics*

Giriş

Müasir dilçilik dilin məna sahələrinə kommunikativ və koqnitiv aspektlərdən daha çox müraciət etməsi ilə diqqəti cəlb edir. Bu cür tədqiqatlarda sözün, eləcə də paradigmalardan məna strukturunun, sözlərin sintaktik üzv çərçivəsində semantikasının, cümlə, frazeoloji vahid, kontekst və mətn halında semantik yaxınlaşmanın, uzaqlaşmanın, əlaqələnmənin, ümumi məzmunun hissələrinin ifadə etdikləri mənanın cəmlənməsi ilə müəyyənləşdirilməsinin öyrənilməsinə daha çox diqqət yetirilir. Son zamanlarda məntiq modellərinə əsaslanan, xüsusilə funksional və koqnitiv dilçilik çərçivəsində dil təsviri ideyası sual edilir. Bu növün formal təsviri kifayət qədər dəqiq olsa da, o təbii dilin axınına dəyişir, sadələşdirir, hətta idarə edir. Bu dili idarə edən linqvistik fenomen və qaydaların nə universal, nə də tam olması ilə bağlıdır (İsmayilli, 2022, p. 157).

Lakin dilin özünün məntiqi sabitləri təmsil etməkdən uzaq olduğuna inanan dilçilərin əksinə, hər bir təbii dil stereotiplərlə, metaforal və ya bəzən bir-biri ilə ziddiləşən idrak kodları ilə formalaşır. Bir az fərqli nöqtədən baxsaq, elə dilin özünün xəyali məntiqi var.

Tədqiqat

Dildə affirmativliyi analiz etmənin yollarından biri də onun struktural əlaqələrini araşdırmaqdır. Bu onomosofoji prosedur affirmativliyin ən yaxşı semantik müstəvidə təmsil olunmasını ehtimal edir və bu prosesin dildə baş verməsinin bütün nümunələrinin onun özündən əmələ gəldiyini göstərir.

Kəmiyyətləndiricilər xəbər işarələri kimi də işlədilə bilər. “All – hamı” və “everything – hər şey” təkcə affirmativliyi ifadə etmir, o, həmçinin bütün cümlənin affirmativ xarakterini və ya onun elementlərindən birini gücləndirir. Məsələn, aşağıdakı cümlələrdəki miqdar göstəriciləri affirmativliyin göstəricisi kimi ifadə edilə bilər.

*She has **all** chances of learning (Onun öyrənmək üçün bütün şansları var).*

Bütün bu cümlələrdəki “all” əvəzliyi affirmativliyin gücləndiricisi funksiyasındadır. Qeyd edək ki, kəmiyyət göstərən bu əvəzlilikləri silsək də, bütün bu cümlələr yenə affirmativ ifadə edir və onların semantik strukturu əsasən dəyişməz qalır. Affirmativliyin işarələri kontekstdən asılıdır. Bu cümlələr barədə nəzərəçarpanlıq nümunələrdəki cümlələrin inkarlaşırsa da, məntiqi baxımdan ya düzgün olmaması, ya da ən azından ifadəsinin problemli olmasıdır. Lakin bu onların bəziləri üçün hər zaman güclü qayda deyil. Aşağıdakı cümlələrdə də affirmativlik güclənir:

a) *Everything will be **all** right (Hər şey yaxşı olacaq).*

b) *They **all** love and help one another (Onlar hamısı bir-birini sevir və kömək edir).*

“All – bütün” qeyri-müəyyən əvəzliyi affirmativ işarəsi kimi ingilis dilində mənanın ötürülməsində müstəsna əhəmiyyətə malikdir. “All – hamısı/bütün” ingilis dilində qeyri müəyyən əvəzlik funksiyasında işlənir, həmçinin, o, əsasən “completeness – tamlılıq” mənası ətrafında digər istifadələrdə də mərkəzləşmişdir. Bu semantik xüsusiyyət səbəbi ilə dil elementi “all” inkarlığı “bloklayaraq” sintaktik əməliyyatı həyata keçirə bilər və ingilis dilində affirmativliyi gücləndirir. Bu əvəzlik həm qrammatikada, həm də koqnitiv dilçilikdə affirmativ işarəsidir. Belə ki, mənalарının əksəriyyəti təsdiqdə olduğuna görə, koqnitiv dilçilik üçün də prototip hesab edilə bilər. Əvvəlcə, **all** əvəzliyinin nümunələr əsasında bir neçə işlənmə yerinə və funksiyasına baxaq:

– Determinator kimi – hər bir, bütün mənasında. All tickets cost 25 manats. Bütün biletlər 25 manat dəyəridir.

– Əvəzlik kimi – hər bir kəs mənasında. All were satisfied with the outcome. Hər kəs nəticədən məmnun idi.

– Zərf kimi – hamılıqla mənasında. The students are all here now. We can start. Tələbələr hamılıqla burdadır. Biz başlaya bilərik.

– Tamamilə yaxud “həddindən çox” mənasında (xüsusilə danışıq dilində). He lived all alone in an old cottage in the forest. O, meşədə, köhnə bir daxmada tamamilə yalnız yaşayırdı.

– “Əvvəl nə baş verdiyinə baxmayaraq” mənasında. She thought she would fail her driving test but she passed after all – O, düşünürdü ki, sürücülük testindən kəsiləcək, ancaq buna baxmayaraq o, imtahanı keçdi.

– İdiomlar kimi də affirmativ mənalarda işlənir. All day long – bir şeyin nə qədər doğru olduğunu və ya insanın bir şeyi nə qədər etdiyini göstərmək üçün / I could eat this cake all day long. Mən bu tortu bütün günü yeyə bilərəm.

“All the time in the world” – “çox zaman” mənasında. Don't hurry, we have all the time in the world (Tələsmə bizim zamanımız çoxdur) (Kotchemidova, 2011, p. 228).

“Be all eyes” – “bir şeyi və ya kimisə maraqla izləmək” mənalарında işlənir. All – bütün əvəzliyindən əmələ gələn mənalар hamısı leksikoqrafik mənbələrdə completely – tamamilə, entirely – bütünlüklə, altogether – bütövlükdə, utterly – tamamilə, wholly – bütünlüklə, totality – ümumilikdə, sum – sonda/nəticədə mənalарı kimi təyin edilir. Onların hamısı semantik olaraq “tamlılıq” mənasına aiddir və “əhatə etmə” idrak cığırından əmələ gəlmişdir. Bəzi kontekstlərdə isə dil elementi olan “all” olduğundan artıq lazımsız görünür. Yəni cümlə onsuz da doğru səslənmiş olsaydı da o, pozitiv mənanı bir daha qüvvətləndirmək üçün istifadə edilir və inkarlaşmanın qarşısını alır.

*We are allowed to wander on the grounds, but at Risley, It was **all** grey, all grey concrete (Bizə meydançada gəzməyə icazə verilir, amma Risleydə hər şey bomböz və beton idi)* (Lakof, 1987, p. 332).

İngilis dilində çoxlu sabit söz birləşmələri var ki, “all – bütün” leksik vahidi ilə birlikdə hərəkət edərək affirmativliyin işarəsi kimi çıxış edir və yenə də “completeness” – “tamlılıq” mənası ilə semantik şəkildə bağlı olub xəyali kəmiyyətləndirmə ehtiva edir. Everywhere – hər yerdə, all the time – hər zaman, all the times – hər zaman, in always – həmişə mənasında, all over/everywhere – hər yerdə in all – bütünlükdə, as a total – ümumilikdə, all right – oldu mənasında işlənən nümunələri vardır. Ümumi kəmiyyət göstəriciləri **one/a** cümlənin lap əvvəlində mübtədanın qabağında təsdiq formada ifadə edilən pozitiv dəyərin işarəsini edir. **One** life I've been given by my mother and this second I've been gifted by you (**Bir** ömür mənə anam tərəfindən, ikincisi isə səndən bəxş edildi) (Babayev, 2023, s. 17).

Roman-german dillərinin tarixinə baxsaq, əksər dillərdə belə olmuşdur. *One* sayının qeyri-müəyyən artıqlı əvəzi işləndiyi funksiyalara baxaq

*I met **a** beautiful girl (Gözəl **bir** qızla tanış oldum).*

*A man has come (**Bir** kişi gəldi)*

*Everybody knows that you are **a** liar (Hamı bilir ki, sən bir yalançısan)* (Lakof, 1987, p. 315).

Bütün bu cümlələrdə *one* işlənməsi inkarlaşmanı “bloklayır”. Onları inkarlaşdırmaq üçün inkarlıq kəmiyyətləndiricisi düşmüş olmalıdır. İngilis dilində “one such/belə biri” ifadəsi də affirmativliyi gücləndirir.

*I do have **one such** present in “Book” department (Kitab şöbəsində **belə bir** hədiyyəm var).*

Tək varlıq bildirən miqdarlayıcının linqvistik ifadəsi təkcə “one” və qeyri-müəyyən artıqla məhdudlaşmır. Bu semantik kateqoriya qeyri-müəyyən əvəzliliklər, təyin edicilər və zərflər də ola bilər. Tək mövcudluq bildirən affirmativ kəmiyyətləndiricilər xüsusiyyətcə affirmativdir və çox tez-tez müəyyən sərhədlər çərçivəsində affirmativliyin işarələri kimi işlənə bilər. *I don't know if sometimes there isn't **a certain** long distance bus going there. Bilmirəm, bəzən oraya **müəyyən** bir uzun məsafəli avtobus getmir* (Babayev, 2024).

Filed with water – su ilə dolu, packed with/crowded with people – insanla dolu, filled with food – yeməklə dolu, stuffed with hay – samanla dolu, filled with cheese – pendirlə dolu və s.

a) *There was a big container **filled with water** inside the operating room (Əməliyyat otağında **su ilə dolu** bir konteyner var idi).*

b) *The most famous and popular ones are also **filled with cheese and potatoes** (Ən məşhurları **pendirlə və kartofla olanlarıdır**).*

c) *The plate was **filled with food** (Boşqab **yeməklə dolu idi**)* (İsmayilli, 28).

A glass of water – bir stəkan su, a cup of coffee – bir fincan kofe, a bottle of wine – bir butulka şərab cümlələrində “konteyner”in kod sxemi ölçü vahididir. Instrumental konstruksiya ifadə olunduğu leksik mənanı əhəmiyyətsizləşdirir və konteynerin özünə diqqət çəkir. Faktiki olaraq, instrumental konteynerin içərisindəki maddəyə deyil, konteyneri formalaşdıran obyektivlərə aid ola bilər. Məsələn, surrounded by a fence – hasarla əhatəli, wrapped with paper – kağıza bükülü, covered with blood – qanla örtülü və s.

“Tamlılıq” mənası instrumental konstruksiyalarda leksik olan sifətlərlə (full – tam, dolu, whole – bütöv) də güclənə bilər. Daha çox konteynerlərin adları ilə müşayiət olunaraq obyekt ilə də işarə edilir (with full hands – dolu əllərlə), (with full lungs – bütün ciyərlərlə), *He lived his life to the full (O, ömrünü doyunca yaşadı)*. Nadir hallarda görülən bir durum “tamlılıq” affirmativ mənasının “full container – tam dolu konteyner” kimi başa düşülən və təkdə olan obyekt hal formaları ilə ifadə edilməsidir. To live life to the full – həyatı doyunca yaşamaq, to work at full speed – son sürətlə işləmək, to love whole heartedly – ürəkdən sevmək instrumental konstruksiya “tamlılığın”ın pozitiv mənası ilə bağlıdır və onların baş verdiyi cümlələr çətin inkarlaşır. “Dolu konteyner” qavrayışı digər qavrayışların da arxasında durur və müxtəlif obyektlər, maddələr, iylər və mayelərlə dolu əşyalar da “tutum” kimi qəbul edilir. Bu obyektlər obyekt halda kodlaşaraq affirmativ kimi bütöv cümlənin semantikasını modelləşdirir. “Tamlılıq” mənasında verilən aşağıdakı cümlələr obyekt hal konstruksiyası ilə gizli şəkildə ifadə edilir və əlavə leksik işarələrlə aşkar şəkildə vurğulanmağa

ehtiyac olmur (full – tam dolu, whole – bütöv mənası ilə əlaqəli leksik işarələrə ehtiyacı yoxdur). Ancaq bəzən “tamlılıq” ilə bağlı leksik ifadələri tamamlayır, məsələn, fully – tamamilə zərfi qrammatik konstruksiyasının mənasını təsdiqləyir və gücləndirmək üçün istifadə edilir.

*The bush was completely **black with blueberries** (Kol **qaragilə ilə** tamamilə **qaralmışdı**).*

*The kitchen **smelled of cinnamon** (Mətbəx **darçın qoxurdu**).*

*The room of **stank of cigarette smoke** (Siqaret **tüstüsü ilə qoxulu otaq**).*

*Tom turned pale **with anger** (Tomun qəzəbdən **rəngi soldu**).*

*The forest was **noisy with voices** (Meşə **səslərlə dolu idi**).*

*The studio was **filled with the rich odour of roses** (Studio **qızılgül ətri ilə dolu idi**) (İsmayilli, 2023, pp. 110-112).*

Qeyd edək ki, yarımkonstruksiyalar çoxmənalı və multifunksional olaraq affirmativ konstruksiyaların ortaya çıxmasında iştirak edir. Instrumental konstruksiyalar affirmativlərin işarələnməsinin yaxşı namizədidir, çünki onlar xüsusiyyətcə pozitivdir. Instrumentalların ifadə etdiyi pozitiv mənalar affirmativ konstruksiyaların toplanmasında iştirak edənlərdir. Bu yarımkonstruksiyalar instrumentalların affirmativ mənasını önə keçirmələr, ikiqata çıxarma, bağlayıcılar və kəmiyyətləndiricilər vasitəsilə gücləndirir. Onların hamısı affirmativ funksiyaların konstruksiyasında işlədilər bilər. Aşağıdakı cümlələr affirmativ konstruksiyaların mərhələlərini uğurla təsvir edir. Nümunələr göstərir ki, danışan affirmativ mənanı əlavə elementləri artırmaqla gücləndirə bilər (İsmayilli, 2025).

a) *Tuna looks after her sick father (Tuna xəstə atasına baxır).*

b) *Tuna looks after her sick father with love and care (Tuna xəstə atasına sevgi və qayğı ilə baxır)*

c) Göründüyü kimi instrumental nə qədər çox əmələ gəlsə və yer tutsa, formal və semantik olaraq cümlələrin inkarlaşması da o qədər çətin olar. Axırncı iki cümlədə inkarlaşma praktik olaraq mümkünsüzdür. Spesifik olaraq affirmativ konstruksiya digər alt konstruksiyalardan götürülən mənalarla güclənir və ifadə edilir. Affirmativ konstruksiyasının sxematikləşməsi bağlayıcıların vasitəçiliyinə və digər xüsusi əlaqələrə əsaslanır. İkiqata çıxarmaq, dəfələndirmə əsas feilin affirmativ mənasını gücləndirə bilər (Nuri et al., 2024).

Tuna takes care and looks after her sick father with love. Tuna xəstə atasına məhəbbətlə baxır və qayğı göstərir (doubling – ikiqata çıxarma).

She all the time looks after her sick father with love (O, hər zaman xəstə atasına sevgi ilə baxır (quantifiers – kəmiyyətləndirici).

Nəticə

Bu nəticəyə gəlmək olar ki, affirmativin konstruksiyası öz strukturu və funksiyalarını digər konstruksiyalardan alır. Bir və daha çox dominat konstruksiyaların iyerarxik şəkildə artmasına aparıb çıxarır. Sübutlar göstərir ki, instrumentallar feilin semantikasını formalaşdırmaqda iştirak edir və fikrin ümumi pozitiv mənasının ortaya çıxmasında payı olur. Belə çıxır ki, onlar subyektiv və fiktiv elementlər kimi çıxış edərək affirmativ işarələri ola bilərlər.

Ümumilikdə, instrumental hər hansı faktiki bir hərəkətin baş verməsini vurğulayır və çox qarışıq bir şəkildə necə baş verdiyini də təsvir edir. Bu xüsusiyyətlər instrumentalları, xüsusilə modallığa həssas edir. Əlbəttə ki, instrumental konstruksiya affirmativliyin mümkün konstruktiv dərk edilməsinin tək bir növü deyil. Affirmativ konstruksiyalar qrammatikləşərək sintaktik strukturları formalaşdırır. Əksər dillərdə isə affirmativi işarələmədə ixtisaslaşan sintaktik konstruksiyalar inkişaf edib. Bütün dillərdə affirmativ hissəciklər olmaya bilər, amma heçbir dildə affirmativliyi ifadə edən təkrarlar, feillərin ikiqata çıxarılması olmaya bilməz.

Ədəbiyyat

1. Babayev, J. (2023). Grammatical aspects of translation in English and Azerbaijani. *Research Retrieval and Academic Letters*, 4.
2. Babayev, J. (2024). The role of conjunctions, disjunctions and prepositions in the formation of stylistic devices. *German International Journal of Modern Science. Deutsche Internationale Zeitschrift für Zeitgenössische Wissenschaft*, 77.

3. İsmayılı, T. M. The concept of affirmativeness in linguistics and philosophical studies. *Scientific notes*, 12022244.
4. İsmayılı, T. M. (2023). A cognitive perspective on the delivery of affirmation in stylistic devices in english. *Deutsche Internationale Zeitschrift für Zeitgenössische Wissenschaft*, 68.
5. İsmayılı, T. (2022). Colloquial expression of the affirmative category. In *European Research*, 155-157.
6. İsmayılı, T. M. (2025). General cognitive overview to the category of affirmation. *German international journal of modern science. Founders: Artmedia24*, 31, 53-55.
7. Kotchemidova, C. (2011). Emotion culture and cognitive constructions of reality. *Communication Quarterly*, 58(2), 207-234.
8. Lakof, G. (1987). *Women, Fire and Dangerous things. What Categories Reveal about the Mind*. University of Chicago Press.
9. Nuri, A. B., Asadova, A. A., Heyderova, N. A., & Mammadova, K. M. (2024). Gender issues in education. *Universidady Sociedad*, 16(6), 272-278.

Daxil oldu: 21.09.2024

Baxışa göndərildi: 13.11.2024

Təsdiq edildi: 25.01.2024

Çap olundu: 28.02.2025